

Přednášející: Mgr. et Mgr. Jiří Baroš Ph.D.

Předmět: POLb1011 Velká témata současné politické filosofie

Kritická teorie Frankfurtské školy: racionalita, demokracie, uznání

Úvod

- několik generací KTFŠ (1.: Horkheimer, Adorno, Marcuse, 2.: Habermas, 3.: Honneth, 4.: Forst).

I. INSPIRACE A MYŠLENKOVÉ ZDROJE KTFŠ. PRVNÍ GENERACE

- kdo všechno bývá řazen? Kromě H., A. a M.: F. Pollock, W. Benjamin, E.

Fromm, L. Löwenthal, F. Neumann, O. Kirchheimer, H. Maus, K. Witfogel atd.

- *koho řadí? Instituci (Ústav pro sociální výzkum) n. vědecké paradigma (společné otázky, výzkumné programy, metody)?*

- samotný pojem vychází z *Horkheimerova článku Tradiční a kritická teorie* (1937): *kritika revizionistického marxismu* Sociálně demokratické strany Německa stejně jako *revolučního marxismu* Komunistické strany. Pokouší se o *reformulaci Marxovy teorie v distanci k politickým stranám a při opuštění bezprostřední praxe.*

- vývoj kritické teorie je spojen se **spory, rozchody, štěpením**: *vyloučen* byl E. Fromm (názorové rozdíly v otázce Freudovy teorie pudů) či *Franz Neumann* (za chápání fašismu jako varianty monopolního kapitalismu).

- označení **Frankfurtská škola** *zdomácnělo po návratu Ústavu pro sociální výzkum do Frankfurtu na počátku 50. let. Na okraj zatlačen Marcuse.*

1. 1 Sociální svět jako lidská konstrukce

- Selhání „**vědeckých**“ **předpovědí marxismu**. *Předpověď socialistické revoluce se nepotvrdila.* Stalo se to, kde se to stát nemělo (Rusko). *Dělnická třída se neukázala jako revoluční subjekt. Spíše je reakční. Zastavil se dialektický pohyb dějin; humánní odpor je jen v teorii.*

- **tradice německého idealismu** (Hegel) i jeho **materialistického „převrácení“** (Marx) zdroji obnovy. Idea **emancipace** => *sociální svět je lidskou konstrukcí (mohl by vypadat jinak...)* => **prostor svobody** (inspirace *raným Marxem*).

- **nespokojenost s materialistickou redukcí**. *Těžšíštěm kritické analýzy se přeneslo do světa idejí („návrat k Hegelovi“), psychoanalýza* (psyché jako prostor útlaku i zdroj svobody) a *analýza ideologie a kulturních fenoménů* (tj. redukce významu politické ekonomie).

- **Honneth: patologie i příslib rozumu/racionality** jako ústřední otázka KT. *Dát prostor rozvinutí opravdu lidské racionalitě* (jako v osvícenství).

- to vše vytváří **emancipační potenciál**: *jednotlivec musí mít podmínky k osvobození.*

1. 2 Reflexivní sociální věda

- vliv **analýzy racionalizace a byrokratizace** (Weber) => *povaha kapitalismu.*

- **RSV** (odhaluje patologie): *zakotvení ve filosofii (liší se od pozitivismu, není bezhodnotová)*. Filosofické myšlení je totiž schopno *určovat nejenom prostředky a cesty* (jako u speciálních věd), ale vytvářet i *cíle* a odůvodňovat je jako *hodné následování*.
=> **Úloha rozumu** x nutnost *odfiltrování patologických* (instrumentálně racionalistických) tendencí. Slouží realizaci svobody x převládají **instrumentalistické koncepce rozumu** (typu *ekonomického rozumu*) x rozum nesmí být *služkou rozumově nezduvoditelných cílů*.
- **uchopení společnosti v jejím celku** (*jak filosofie, tak sociální vědy*). Nelze se specializovat, třeba **syntetizovat poznání**; *interdisciplinární výzkum*, jehož výsledky mají být *spojeny v kritické teorii společnosti*. *Racionalita speciálních věd použita pro rozumný cíl lidského štěstí*.
- ALE zároveň **empirická podloženost**: *sociologické, psychologické výzkumy*. *Filosofie a empirický výzkum* jsou co *nejúžeji spojeny*. *Výsledky empirických zkoumání ovlivňují další vývoj kritické teorie* (př. psychického stavu dělníků a zaměstnanců; studie o autoritě a rodině, resp. společenského postavení rodiny, vnitřní struktury a socializace; studie o předsudcích, antisemitismu mezi dělníky; politické vědomí Němců po válce).
- Př.: **Honneth a kol.**: *Zbavovat se svéprávnosti* (2007): studie různých tříd. *Subjektivní zkušenosti reálných lidí*. Tj. *propojení sociálně-vědních zkoumání s filosofii*.

1. 3 Tradiční a kritická teorie (Horkheimer 1937)

- 1) **Tradiční teorie**: věda jako „zrcadlo reality“ (*rozlišení vědy a praktického jednání*). *Věda se zabývá fakty*. *Normativní otázky nejsou otázkou vědeckého zkoumání*; dílčí otázky (*specializace*); *nezpochybňuje politický status quo*. *Věda je bezhodnotová*. *Vývoj věd se oddělil od morálních norem* a sleduje *čistě vědecky imanentní racionalitu*. Přijímá se *status quo* x KT by měla mít *emancipační ideál*.
- 2) **Kritická teorie**: *odmítá, že vědění je ahistorické, oddělení od sociálních a politických podmínek* (analýza politiky vždy propletena s analýzou společnosti) – *materiální podmínky vědění* (fakty a hodnoty jsou spojené, kontext není hodnotově neutrální); „*zasahující*“ – *aktivistický – typ myšlení (změnit společnost skrze filosofické zkoumání)*.
- *odložení Hegelova metafyzického aparátu* (spekulativní prvky) i *eschatologických důsledků Marxovy teorie* (*nevyhnutelnost dělnické revoluce, zvláštní vývoj dějin*) => **imanentní (interní) sociální kritika** (na společnost *se neaplikují historicky nezávislé kategorie filosofie dějin*, musí *vycházet z konkrétních strádání*; *teorie není uzavřena novým typům zkoumání, nemá nepřekročitelný historický rámec*).

1. 4 První generace Kritické teorie (Adorno, Horkheimer, Marcuse)

- **Ústav pro sociální výzkum** ve Frankfurtu (*1931): Max **Horkheimer**, Herbert **Marcuse**, Theodor W. **Adorno** a další.
- od „**paradigmatu práce**“ (*Marx, realizace ve světě skrze práci*) k **psychoanalýze**, **kulturní kritice**, *kritice instrumentálního rozumu*.
- **iracionalita celku** ve *změti dílčích účelových racionalit* (politická, ekonomická ad.) => **patologie** (*honba za ziskem, boj o moc*, tj. ekonomika a politika) *až sebedestrukce společnosti*. *Dílčí reformy*, nesměřující ke změně společnosti jako celku, *nejsou schopny*

odstranit bídu a útlak, chudobu a nouzi, ale směřují k jejich upevňování. Integrace proletariátu, který se přestává chápat jako revoluční subjekt.

- **osvícenský projekt** nadvlády člověka nad přírodou končí nadvládou člověka nad člověkem (*Dialektika osvícenství* – Adorno, Horkheimer 1944). Emancipace vedla k ovládnutí externí přírody, pak k ovládnutí externích pudů a emocí působících na lidské já (zapovězení slasti a požitku skrze represivní morálku). Deformována tak příroda vnitřní (negace individua, rozpad osobnosti). Končí to v nadvládě člověka nad člověkem. Problém patologických důsledků se týká jak kapitalistických, tak socialistických společností.

- Po WWII: **pesimistická kritika civilizace a kultury**. Kritická teorie toho nezmuže tolik. Důvěra ve schopnost sebeodůvodnění a sebekorektury rozumu prolomena.

Patologické důsledky rozumu (Holocaust, Gulag). Účely zanikají v prostředcích a z prostředků se stávají účely. Obrat k lepšímu není v dohledu.

- **Odmítnutí masové společnosti a nadvlády médií**. To formuje dále kritickou teorii. Masové média zpětně posilují všechny špatné tendence. Branou autoritářství.

- pojem **kulturního průmyslu** (viz Marcuse, *Jednorozměrný člověk*): mašinérie médií, kulturní slupka současné společnosti vedoucí ke smíření lidí s nuznou existencí.

Kolečkem soustrojí, které je hnáno honbou za ziskem. Příslibem stále pohodlnější život pro stále větší počet lidí. Otupeň lidí. Zabraňuje sociálním revolucím.

- **potlačování potřeb**, které vedou k osvobození. Produkuje nepravé potřeby. Sociální kontrola zakotvena v nových potřebách, které vytvořila. Neustále nové chuti, aniž by se uspokojily ty staré. Oklešťována vnitřní dimenze ducha. Nevědomí o objektivně špatné situaci.

- výrobní aparát, zboží a služby **vnucují sociální systém jako celek**. Výrobky pronikají lidmi a manipulují jimi a produkují falešné vědomí. **Jednorozměrné myšlení a chování**. Iracionalita technologicky racionální společnosti.

- **umění již není schopno ukazovat cestu k očekávanému štěstí**; jen odporuje masovému umění a kulturnímu průmyslu rehabilitací ohavného, temného a nekomunikovatelného. Cenou politická neúčinnost umění, absence angažovanosti.

- ad Freudova psychoanalýza: **kritika represivní (buržoazní kapitalistické...) morálky** (přispívá k potlačení seberealizace lidského já, jde jí jen o ukládání a hromadění cenností; proti tomu výbušná síla práva na egoismus).

- „**osvobození skrz sexualitu**“: proti morálce právo na egoismus, zkoumání nevědomých struktur. Dáme jim prostor, pak budeme osvobozeni z okovů dnešních společností.

1. 5 Stát blahobytu jako nástroj kontroly (Marcuse)

- Marcuse (*Eros a civilizace*, 1955; *Jednorozměrný člověk*, 1964): **tvořivý, emancipační potenciál erótu**.

- **represe vs. osvobozující uspokojování pudů**. Freudův **pud smrti** se stává lakmusovým papírkem společenské represe a současně znamením možného štěstí: cílem není ničení, ale odstranění napětí, jež vládne v represivní společnosti. Pud smrti je tak utopicky reinterpretován. Erotizace světa a osvobození od represe. *Ekonomie pudů* základem všech nadějí na budoucí osvobození.

⇒ **rebelující mládež 60. let** (*hippies, volná láska; sexuální osvobození* bylo protestem proti politice), **osvobozenécké hnutí 3. světa** (*osvobozující uspokojování pudů, které*

normálně potlačujeme. Bobužel to řešíme skrze konzum, který vytváří kapitalismus. Otupuje se revoluční potenciál).

- nové formy **kontroly v industriální společnosti (welfare state – veleben liberály jako záchrana před komunismem)**: produkce *nepravých potřeb* (zapomíná se na antagonismus za sociálním konsensem, pravidla systému zvnitřněna i dělníky, *uspokojování nepravých potřeb, zakrývání pravých potřeb*), **odumření momentu negace** (*blokace antagonismu, který objektivně existuje mezi společenskými třídami; brání se sociální změně, lidé neví, proč se bouřit. Rabství, když je člověk nástrojem a věcí*).

- **kde začít s revoltou?** *Dělník, automatizace výroby, role strojů. Náznakem cesty k osvobození, která začne v ekonomické sféře. Dialektický obrat: naděje v plné automatizaci práce, která pak zmizí. Práce zdrojem útlaku a odcizení. Zanikne zdroj nespravedlností. Co dnes průmyslu 4.0?*

⇒ intelektuální zdroj **Nové levice** (neomarxismus, postmarxismus). *Strategie, kterou první generace odkazuje: boj a válka proti systému je třeba vést na úrovni kultury. Kulturní války mají radikálně-politické kořeny. Musí se ovládnout úroveň kultury, protože tam se tvoří sebe-chápání lidí. Kulturní války zahrnuje obsazení významných kulturních institucí. Nutnost dlouhého či velkého pochodu institucemi (médiá, univerzity atd.). Tam se mění sebe-chápání společnosti. Říká se lidem, co si mají myslet.*

1. 6 Poziční válka, represivní tolerance (Gramsci, Laclau a Mouffe, Marcuse)

- *klíčový střet = nadstavba („kulturní sféra“). Občanská společnost jako sféra ideologické, tj. obecněji kulturní reprodukce. Vytváří se v ní kulturní hegemonie určité třídy. Proti vulgárně materialistickému pojetí determinace politické nadstavby ekonomickou základnou.*

- dvě hlavní nadstavbové úrovně: občanská a politická společnost. Tomu odpovídá *funkce hegemonie*, kterou *dominantní skupina vykonává ve společnosti: funkce přímého panství či vlády vykonávané státem a právem. Př. klíčové instituce v občanské společnosti: církev* podírající ekonomickou i politickou moc feudálů. Vštěpování představ do hlav poddaných vede k dobrovolnému přijetí poddanství.

- **ideologická nadstavba** je *činně působící skutečnost*. Třídní panství nemožné bez *souboru symbolů a kulturních praktik; svěřují mu legitimitu. Ekonomická oblast je ospravedlňována poukazem k obecným ideám a hodnotám.*

- **převrácení historického materialismu**: *kultura a ideologie základnou, o níž se opírá ekonomická a politická nadstavba. Rozhodující kulturní hegemonie vykonávaná nad duší dělníka, produkce žádoucího chování a poslušných lidí.*

- **hegemonie**: *podepření donucujícího materiálu státu ideologickým přesvědčením poddaných (i vykonavatelů) komunikačně vytvářeným ve sféře kultury.*

⇒ **Antonio Gramsci**: „**dlouhý pochod institucemi**“ (univerzity, média, umění, církev...). *Podvrácení ideologie vládnoucí třídy: nutnost nastolování nové kulturní hegemonie. Projekt nové společnosti. Nutnost „poziční války“ uvnitř společnosti.*

- **Ernesto Laclau a Chantal Mouffe** (téma 12): *změna subjektivity, zahrnutí všech utlačovaných menšin do emancipačního hnutí.*

- **represivní tolerance** (Marcuse) vs. **liberální tolerance** = *ve službách utlačovatelského systému; blokuje radikální dissent => nutnost odstranění falešného vědomí a indoktrinace a nutnost netolerance reakčních, protiemancipačních hlasů/doktrín/sil.*

II. DRUHÁ GENERACE: JÜRGEN HABERMAS

- **distance od Dialektiky osvícenství.** DO přehlíží *rozumný obsah moderny*, který si *buržoazní ideály*, přes veškerou instrumentalizaci, *zachovaly* (př. politické instituce ústavního státu a formy demokratického utváření vůle).

- **otevření debaty s (angloamerickým) mainstreamem filosofie**, právní filosofie, politické teorie. Nutnost se vyrovnat s velkými filosofickými a sociologickými teoriemi.

- **nesamozřejmost východisek normativní teorie:** nutnost *vztáhnout reflexivitu na samotnou KT. Robustní normativní základy KT* (normativní odůvodnění kritické analýzy společnosti). Zahrnout *výsledky výzkumu jednotlivých věd*. Navázání na interdisciplinární výzkum. *Systematizující velká teorie*, která se orientuje na široké *vývojové trendy*.

- jde proti pesimismu 1. generace: **komunikativní rozum/racionalita jako zdroj emancipace** (znovu *osvícenský ideál*). Odlišuje **účelově-racionální** (tj. *instrumentální a strategické*) a **komunikativní** jednání. Pravidla komunikativního jednání se rozvíjejí jako *reakce na změny v oblasti instrumentálního a strategického jednání*, ale sledují *i vlastní logiku*. Rekonstruuje **nároky na platnost rozumné řeči – ideální jazykové situace**: srozumitelnost, pravda, opravdovost a správnost.

- **evoluční teorie společnosti.** Evoluci lze charakterizovat jako *pokrok – pokrok v objektivizujícím poznávání a v morálně-praktických náhledech*. *Obrana projektu* je důležitá. *Člověk, který se nenachází v monologické výchozí situaci*, může být *svobodnější*, lze se oprostít od okovů. *Vývojový proces intersubjektivního dorozumívání*: co znamená poznávání objektů a jednání vůči objektům.

- základem **komunikativní racionalita**. Ta je *normativním měřítkem patologií a deformací: kolonizace životního světa expanzivními zásahy dílčích systémů společnosti. Systém a svět našeho života jako rozdílné formy sociální integrace. Integrace světa našeho života: orientace jednajících. Integrace systému: funkcionální zřetězení následků jednání.*

- *obě oblasti* podléhají v *procesu společenské evoluce* **pokračující racionalizaci**. Náš život: rostoucí tlak k *odůvodňování orientací*, jímž jsou *racionalizovány tradiční přesvědčení a samozřejmosti*. Systém: *racionalizace hlavních prostředků řízení peněz a moci*. Tak Habermas *ozřejmuje deformace a patologie*.

- **Idea občanské veřejnosti** (*Strukturální přeměna veřejnosti*, 1962): *Periodický tisk* (médiá přístupná všem, zvyšování gramotnosti, do veřejné debaty vstupuje více lidí) => **publikum, veřejnost** (kluby, čtení novin) => *demokratická kontrola*, realizace individuální a veřejné **autonomie** (široké masy účastníky debaty)

- **Úpadek veřejnosti:** *vzruch neregulovaného kapitalismu, zmasovění médií, byrokratizace, technokratizace*. Dusí občanskou veřejnost. Habermas ji chce **revitalizovat**. Aby byla

demokracie fungující, politika ovlivňována těmi, na něž dopadají demokratická rozhodnutí.

- **Krise legitimacy:** *Kolonizace žitého světa* (komunikace a solidarita) neosobním **systemem** (*moc a peníze, politika a ekonomika; ty kolonizují intimní svět přátelství rodiny, přátelství, sousedství*)

=> **občanská pasivita**, opakované **krize** (ekonomické, racionality, legitimacy, motivace). Tyto *krize* *produkovány samotným kapitalismem*, jsou mu inherentní. Jakékoliv krize ukazují na *interní rozpory kapitalismu* (*Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*, 1973).

- idea **deliberativní demokracie** (viz 13. týden). Základem je *komunikativní rozum orientovaný na vzájemné porozumění. Reakcí na minimalismus Schumpetera či Dabla. Legitimizace politických rozhodnutí skrze inkluzivní politickou rozpravu.*

- **transnacionální přesahy**; povaha a budoucnost EU (viz 13. týden)? *Rozpad shody mezi teritoriem, suverénní mocí, kapitalistickým hospodářstvím a národem / lidem. Vzmach globálního kapitalismu a nutnost na to politicky reagovat skrze transnacionální politické instituce. Problém Evropské unie: realizace postnárodní demokracie, budování sdílené identity ve veřejné sféře. Konstitucionalizace mezinárodního práva.*

III. TŘETÍ GENERACE KRITICKÉ TEORIE: AXEL HONNETH

3. 1 Smysl a účel KT

- **sociálněteoretický negativismus:** analýza *porušení podmínek dobrého života* („zdařilá seberealizace“), *společenská situace jako stav sociální negativity*. Rozlišení *patologických a intaktních nepatologických poměrů*.

- **kapitalismus** jako *zdroj odchýlení se od ideálu / zdroj patologií rozumu* (extrémní narušení potenciálu realizace spol. racionality)

- **seberealizace jednotlivce jen pokud seberealizace všech:** *spojení obecného* (ideální aspekt) *a společenské kooperace* (partikulární aspekt)

- **příčinné souvislosti mezi existencí sociálních nepořádků a absencí veřejných protestů** (*ideologické zastírání reality v kapitalismu*)

3. 2 Návrat k uznání

- *Habermasův proceduralismus a idea konsenzu vs. fakt konfliktů a jejich sociální dimenze.*

- **znovuzdůraznění kritického aspektu KT.**

- **obrat k reálně** („existenciálně“) **zakoušeným nespravedlnostem** (neúcta, zostuzení, marginalizace, vykořisťování...) => *porušení morálních očekávání.*

- zdroj **skupinových bojů za uznání** (*Kampf um Anerkennung*, 1994)

- oživení **Hegelova pojmu uznání** (*vzniká prostřednictvím konfliktu* – příklad: dialektika pána a raba). Následuje *normativní kritika zneuznání.*

3. 3 Sféry (zne)uznání

Tři sféry uznání:

- (1) **intimní/osobní** (sebe-důvěra).
- (2) **právní vztahy:** *kognitivní úcta => autonomie* (sebeúcta).
- (3) **společenské vztahy:** *společenské ocenění* (solidarita).

- **kulturní a hospodářská stránka uznání/ocenění** => které typy identit a výkonu jsou oceněny a proč?

- **zneuznání** => *nespokojenost a protesty*. Zkoumání *strádání či utrpení způsobeného kapitalismem*.

4. generace: Rainer Forst a právo na ospravedlnění

- **princip ospravedlnění:** z něho vychází *právo (na) a povinnost ospravedlnění*.

Presumpce, že *lidé jsou ospravedlňující bytosti*. Nadány *jedinečnou schopností jazyka a komunikace*. Mají ale také schopnost *nést odpovědnost* za své činy a názory tím, že *dávají důvody druhým* a očekávají, že *druzí budou dělat stejnou věc*.

- *schopnost ospravedlňovat prostřednictvím praktického rozumu* je základní **schopností odpovídat na praktické otázky odpovídajícím způsobem**. Otázka: co bych měl dělat? Na ni musíme *poskytnout důvody, které ospravedlňují naše jednání* podle určitých *kritérií*. Ta musí být *platná v daném normativním kontextu*. Existují *různé kontexty s různými typy ospravedlnění*.

- **spravedlnost**, která je *základní ctností v morálních, politických a sociálních kontextech*, je *založena na principu ospravedlnění*. Je *v protikladu k arbitrární vládě*. Vede k *odstranění vztahů dominance*, neboť každý musí být *respektován jako někdo, kdo má nárok na ospravedlnění*. Zde má místo **morální právo na ospravedlnění: důvody musí být dány recipročně a musí být potenciálně sdíleny mezi všemi dotčenými osobami**. Právo na ospravedlnění je *základem lidských práv a základních sociálních struktur*.

Povinná literatura:

Marcuse, Herbert 1991. *Jednorozměrný člověk: studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti*. Praha: Naše vojsko, 1991, 32–66 (33 stran).

Honneth, Axel 2011. „Sociální patologie rozumu: k intelektuálnímu dědictví Kritické teorie.“ In: *Patologie rozumu: dějiny a současnost kritické teorie*. Praha: Filosofía, 33–64 (31 stran).

Doporučená literatura:

Adorno, Theodor W. et al. 1953. *Studies in the Authoritarian Personality*. New York: Norton; Adorno Theodor W. 1973. *Negative Dialectics*. New York: Seabury; Adorno, Theodor W. 2009. *Schéma masové kultury*. Praha: OIKOYMENH; Adorno, Theodor W. a Horkheimer, Max 2009. *Dialektika osvícenství*. Praha: OIKOYMENH; Barša, Pavel a Císař, Ondřej 2004. *Levice v postrevoluční době: Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. Brno: CDK; Buck-Morss, Susan 2020. *Původ negativní dialektiky: Theodor W. Adorno, Walter Benjamin a frankfurtský Institut pro sociální výzkum*. Praha: Karolinum; Forst, Rainer 2014. *The Right to Justification. Elements of a Constructivist Theory of Justice*. New York, NY: Columbia University Press; Fraser, Nancy a Axel Honneth 2004. *Prerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofía; Geuss, Raymond 1981. *The Idea of a Critical Theory*. Cambridge: Cambridge University Press; Habermas, Jürgen. 1971. *Knowledge and Human Interests*. Boston: Beacon Press; Habermas, Jürgen 1973. *Theory and Practice*. Boston: Beacon Press; Habermas, Jürgen 1975. *Legitimation Crisis*. Boston: Beacon Press; Habermas, Jürgen 2000.

Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu. Praha, Filosofia; Hauser, Michael 2005. *Adorno: moderna a negativita.* Praha: Filosofia; Hlaváček, Karel 2020. *Od Adorna k Habermasovi: studie ke vztahu kritické teorie a náboženství.* Brno: CDK; Honneth, Axel 1991. *Critique of Power: Reflective Stages in a Critical Social Theory.* Cambridge, Mass.: MIT Press; Honneth, Axel 1995. *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts.* Cambridge: Polity Press; Honneth, Axel 1996. *Sociální filosofie a postmoderní etika.* Praha: FILOSOFIA; Honneth, Axel 2007. *Zbavovat se svéprávnosti: paradoxy současného kapitalismu.* Praha: FILOSOFIA; Honneth, Axel 2017. *The Idea of Socialism: towards a Renewal.* Cambridge: Polity Press; Honneth, Axel 2018. *Právo svobody: nárys demokratické mravnosti.* Praha: FILOSOFIA; Horkheimer, Max 1972b [1992]. *Critical Theory: Selected Essays.* New York: Seabury Press; Horkheimer, Max. 1976. "Traditional and Critical Theory", in Paul Connerton (ed.). *Critical Sociology: Selected Readings.* Harmondsworth: Penguin; Horkheimer, Max 1987. *Eclipse of Reason.* Boston: Beacon Press; Horkheimer, Max 1993. *Between Philosophy and Social Science.* Cambridge, MA: MIT Press; Horkheimer, Max and Theodor W. Adorno 1972. *Dialectic of Enlightenment.* New York: Seabury; Hrubec, Marek 2011. *Od zneužití ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky.* Praha: FILOSOFIA; Hrubec, Marek a kol. 2012. *Etika sociálních konfliktů. Axel Honneth a kritická teorie uznání.* Praha: FILOSOFIA; Hrubec, Marek a kol. 2013. *Kritická teorie společnosti. Český kontext.* Praha: FILOSOFIA; Ingram, David 1990. *Critical Theory and Philosophy.* St. Paul: Paragon House; Ingram, David and Julia Simon-Ingram 1992. *Critical Theory: The Essential Readings.* St. Paul: Paragon House; Lánský, Ondřej 2007. „Kritická teorie a teorie uznání Axela Honnetha“ In: Šubrt, J. (ed.), *Soudobá sociologie I: Teoretické koncepce a jejich autoři.* Praha: Karolinum, 241-278; Marcuse, Herbert 1964. *One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society.* Boston: Beacon Press; Marcuse, Herbert 1969. *Negations.* Boston: Beacon Press; Marcuse, Herbert 1969. *Psychoanalýza a politika.* Praha: Svoboda; Martucelli, Danilo 2007. *Sociologie modernity. Itinerář 20. století.* Brno, CDK, 213-236, 265-299 (kap. „Herbert Marcuse“ a „Jürgen Habermas“); McCarthy, Thomas and David Hoy, 1994. *Critical Theory,* London: Basil Blackwell; Rush, Fred 2004. *Critical Theory,* Cambridge: Cambridge University Press; Rush, Fred (ed.) 2004. *The Cambridge Companion to Critical Theory.* Cambridge: Cambridge University Press; Wellmer, Albrecht 2004. *K dialektice moderny a postmoderny. Kritika rozumu po Adornovi.* Praha: Dauphin; Wiggershaus, Rolf 1994. *The Frankfurt School,* Cambridge, MA: MIT Press; Willson, Ross 2007. *Theodor Adorno.* London: Routledge.